

ПОЕТИКА ЛІТЕРАТУР СВІТУ

УДК 821(72)-32.09:81'37]:111

Бахтіна Анна,
викладач кафедри романської філології
та порівняльно-типологічного мовознавства
Інститут філології
Київський університет імені Бориса Грінченка

ЛОГІКО-СЕМАНТИЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ ОПОВІДАННЯ ХУАНА ХОСЕ АРРЕОЛИ «СТРІЛОЧНИК»: ОУСІЯ ДИХОТОМІЇ «ІСТИНА-ХИБА»

У статті проаналізовано художній текст за допомогою логіко-семантичного аналізу. А саме: 1) методом компонентного аналізу лексичної семантики виокремлено з тексту ключові імена (поняття), які синтезують змістову лінію тексту; 2) схематизація лексики передбачила застосування методів класичної та інтуїціоністської логіки – принципу вибуху – з подальшою реконструкцією таблиці істинності. Усі зазначені вище елементи логіко-семантичного аналізу відтворюють чіткий зв'язок між структурою та змістом тексту, а також зв'язки між його емпірично-есенційним смислом.

Ключові слова: логіко-семантичний аналіз, істина, хиба, структура, метод компонентного аналізу лексичної семантики, принцип вибуху.

Bakhtina A. Logical and semantic structure of the story «The Switchman»: the dichotomy of «Truth and False» by Juan Jose Arreola.

This paper investigates the literary text by means of logical and semantic analysis. Due to the method of component analyzing lexical unit semantics, the key definitions (concepts), which make up the text plot, are distinguished. Vocabulary schematization provides the use of method of classical and intuitionistic logics such as the principle of explosion, subsequently reconstructed in the truth table. All of the above-mentioned elements of logical-semantic analysis reproduce a clear connection between the structure and content of the text, as well as the connection between its empirical and substantive meaning.

Key words: logical and semantic analysis, truth, false, structure, method of component analyzing lexical unit semantics, principle of explosion.

Ідеальне буття (як і загалом буття), тобто істина, є, передусім, носієм форми. Ідеться про те, що сама форма і є істиною, як й істина уособлює собою форму буття. Зазначена інтерпретація істини й хиби належить польському логіку Я. Лукасевичу: «Онтологічно аналогом істини є буття, а хиби – небуття» [7, с. 90]. Міркуючи над зазначеним вище підходом, український логік Я. Шрамко ставить питання: «На якій підставі ми кваліфікуємо те чи інше конкретне доведення (міркування) як логічно правильне чи неправильне?» [4, с. 113]. І в цьому ж контексті науковець характеризує деякі стратегії, що й

передбачають правильність / неправильність міркувань. Серед них знаходимо й лінгвістичний підхід, за яким правила логіки «виражають специфічні закономірності, які відповідають конкретним структурним особливостям наявної лінгвістичної системи» [4, с. 113]. Проте лінгвістична стратегія, разом із конвенціоналістською, Я. Шрамком і багатьма іншими видатними логіками вважається явищем релятивізації науки, яка призводить до того, що «логіка втрачає свій надійний фундамент, ніж набуває його» [4, с. 114]. Однак, звертаючись до охудожнення «мовних каркасів» (Р. Карнап), тобто до метафоричної мови, вважаємо за необхідне звернутися до інструментарію логіки, яка, безперечно, надасть можливість конкретизувати й зміцнити позицію множинної реальності й природної мови.

Реальність хитка й нечітка у своїй конструкції. Наприклад, з точки зору постмодерної концепції сучасного світу реальність не має форм. Останнє виникло закономірно. За постмодерною множинністю світів стоїть не новий етап емпірично-есенційного навантаження, а його синтез із попереднього – від зародження людства до сьогодні. Зважаючи на все це, виосновлюється антиутопічна думка про те, що за постмодернізмом прийде ніщо – хаос за еллінською філософією. У цьому безперечно є раціональне зерно, проте можливість збереження Буття, принаймні *«буття-для-себе як закостенілої властивості духу»* [1, с. 119] є цілком вірогідна. Інструментарієм такого збереження є логіка. Як наука ідеальної мови та структури, логіка дозволяє прийти до істини через хибу або через суперечність. Гіпотетично можемо реконструювати поняття множинності світів, а, отже, й множинності істин за принципом вибуху (від лат. *Ex falso quodlibet*) в класичній та інтуїціоністській логіці, за якою впливає: якщо допустити протиріччя, тоді будь-яке висловлювання, разом з його запереченням, буде наслідком протиріччя:

$$A \vee B : (A \wedge \neg A) \vdash B$$

Говорячи мовою метафори, логіка – це оптичне око світу ідеального, яке дає змогу побачити Ахіллесову п'яту світу реального. Під реальністю мається на увазі передусім мова. Природна мова далеко не ідеальна. Більшою мірою це

стосується художньої літератури, яка в своїй множинності світів утворює театр абсурду, апокаліптичність. Це означає, що нашарування смислів на кон-під-мета-інтер-прототексти знівелювало його структуру, зробило її абстракцією, а відтак – метафорою, що може, а водночас і не може бути (останнє передбачається структурою лексеми «метафора»: з давньогр. «μετᾱ» – понад, поза, після; «φορᾱ» – має кілька значень: один раз (мить, одиничність); час. Таким чином – або «понад миттю», або «понад часом», де, ймовірно, під часом елліни мали на увазі граматичні категорії).

Таким чином, ще раз переконуємося у необхідності застосування під час дослідження художнього тексту логіко-семантичного аналізу мови, тобто аналізу природної мови за допомогою ідеальної. Не йдеться й не мається на увазі те, що художня література розглядається як недовершеність. Навпаки: акцентуємо на тому, що метафорика є найвищим шаром інтелектуального накопичення, розширення й розвитку мови. Ідеться передусім про структурний, логічний початок дослідження художнього тексту, що само собою й приведе до його метафоричної змістової лінії.

Об'єкт нашого дослідження – оповідання мексиканського письменника Хуана Хосе Арреоли «Стрілочник» (ісп. “El guardagujas”) [5]. З біографічної довідки знаємо, що Х. Х. Арреола увів у літературу Мексики інтелектуальну прозу. Сюрреалістична основа текстів письменника звернена до філософських проблем буття людства. «Стрілочник» написаний мовою метафори, а відтак – покликаний до опертя на абстрактне мислення реципієнта. Однак варто зауважити, що підхід до зазначеного мислення з позиції герменевтики без логічного фундаменту може мати неправильний висновок, що впливатиме не із засновків, а з емпіричного досвіду реципієнта. Згадаємо тут класичний приклад, наведений Г. Гегелем у статті «Хто мислить абстрактно: «...Ведуть на страту вбивцю. Для натовпу він вбивця – і тільки. Дами, може трапитися, помітять, що він сильний, красивий, цікавий чоловік. Таке зауваження обурить натовп: як так? Вбивця – гарний?..» [6]. Згаданий приклад яскраво демонструє апеляцію абстрактного мислення до гештальтів, що уособлює нівелювання

поняття критичного мислення загалом (від давньогр. критікῆ – той, що мислить). Отже, з метою запобігання стереотипності, і разом з тим – хибності висновків, надалі подаємо текст Х. Х. Арреоли «Стрілочник» за допомогою логіко-семантичного аналізу мови.

Звернемося насамперед до методу компонентного аналізу лексичної семантики [2, с. 15]. Нас цікавить механічний пошук ключових слів. За граматичним принципом, що був уведений ще в еллінську добу Платоном (діалог Платона «Кратил» – Б. А.), ключ до будь-якого поняття реалізується в імені, а, отже, в іменнику. Не порушуючи класичного підходу, виокремлюємо з тексту Х. Х. Арреоли іменники, які так чи інакше зв'язують змістову лінію тексту:

1. El forastero – незнайомець – (тут і далі переклад мій – Б. А.)
2. La estación – станція
3. Los rieles – колії
4. El tren – потяг
5. El reloj – годинник
6. La ferrocarril – залізниця
7. T – назва станції
8. Los viajeros – мандрівники
9. El maquinista – машиніст
10. La fortuna – доля, удача
11. La empresa – підприємство
12. F – назва станції
13. La ilusión – ілюзія
14. La locomotora – локомотив
15. El guardagujas – стрілочник
16. X – назва станції

Виокремлені лексеми є ключовими, оскільки пояснюються в тексті певною дією. Інші іменники є або зв'язками в реченнях, або синонімами до ключових. Наступним кроком є тлумачення кожної з цих лексем, а саме: пошук

речень, у яких згадані лексеми пояснюються дією, місцем, часом тощо. Характеристику ключових імен вважаємо за необхідне позначити схематично.

1) і 2) El forastero. La estación: *«Незнайомець несподівано опинився на покинутій станції»* [5, с. 1].

3) Los rieles: *«Як Ви бачите, колії існують, хоча й дещо пошкоджені»* [5, с. 1].

Для 3) і 4): *«Інколи ці приречені потяги перетинають шляхи, де не вистачає колій»* [5, с. 2].

5) El reloj: *«Він вдумливо й повільно подивився на свій годинник: саме час, коли має прийти потяг»* [5, с. 1].

6) La ferrocarril: *«Інша частина національних залізниць будуватиметься на гроші однієї людини, яка щойно витратила весь свій капітал на квитки в обидва кінці для своєї залізничної мандрівки, і план якої, з урахуванням усіх тунелів і мостів, навіть не був схвалений інженерами»* [5, с. 2].

7) T: *«Я маю опинитися на станції Те вже завтра»* [5, с. 1]. *«Чи має значення, якщо цей напрямок не слідує до Те?»* [5, с. 2].

8) Los viajeros: *«...Увесь потяг потерпає від ударів, що створюють колеса зі шпалами. Мандрівники одних вагонів, – і це ще одна зі схем підприємства, – сходять зі шляху з коліями. Інші, отримуючи удар, випадають з потяга. Але є ще один шлях, де немає колій узагалі, мандрівники страждають від цього, аж поки потяг не зруйнує катастрофою»* [5, с. 2–3].

Для 8) і 9): *«У напрямку був відсутній залізничний міст над прірвою. Замість того, аби зупинити потяг, машиніст скористався пасажирами й отримав від них необхідні зусилля, щоб рухатися далі. Так, завдяки цим зусиллям, потяг помалу перетнув міст над тією прірвою на плечах у пасажирів, над прірвою, яка зберігала таємницю: чарівну річку в своїй глибині»* [5, с. 3].

10) La fortuna: *«Є люди, які мали в своїх квитках справжню удачу»* [5, с. 2].

11) La empresa: *«У своєму прагненні служити містянам підприємство вдається до радикальних заходів. Відправляє потяги у непрохідні шляхи»* [5, с. 2].

12) F: *«Розумієте, село Ефе утворилося через один із тих нещасних випадків. Потяг заїхав у непрохідну місцевість, його колеса застрягли в піску. Мандрівники стільки часу провели разом, що внаслідок постійних бесід виникли близькі дружні стосунки. Та дружба незабаром стала ідилічною, і, як результат, Ефе – прогресивне село, в якому купа дітей грається з пісочними слідами від потягу»* [5, с. 3].

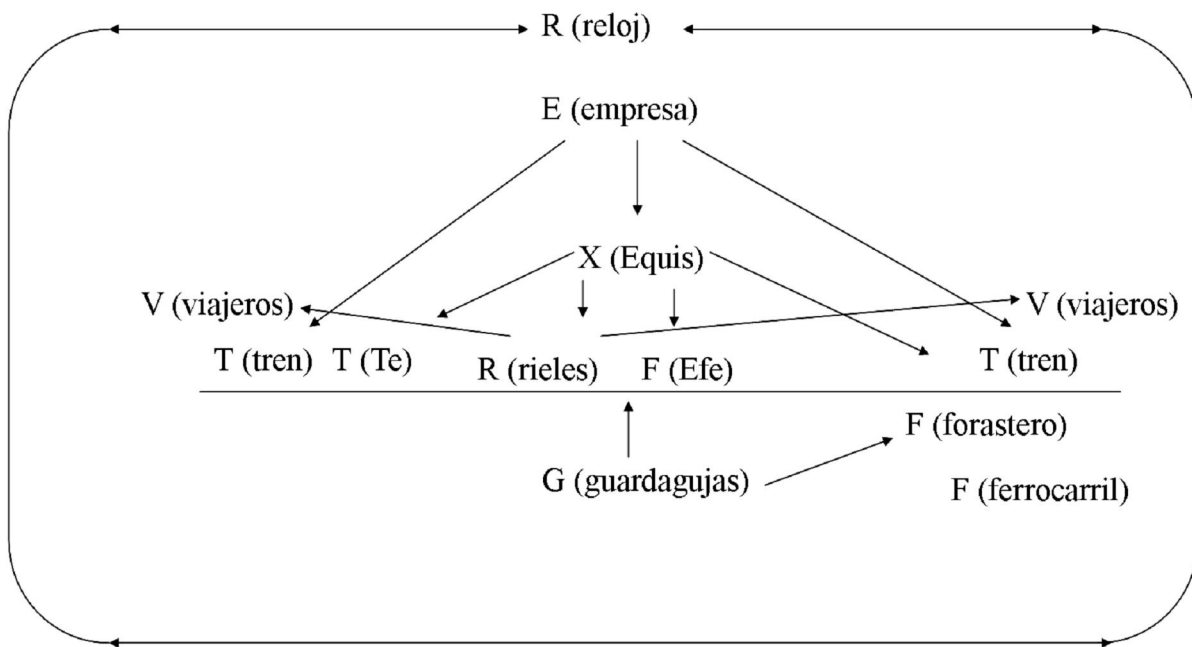
13) La ilusión: *«Можна було б відправитися до місця призначення під назвою Те, але воно виявиться всього лише ілюзією»* [5, с. 4].

14) La locomotora: *«Деякі прилади в локомотиві, створюючи шум, змушують упевнитися в русі й швидкості потяга»* [5, с. 5].

15) El guardaguías: *«Я, сеньйоре, всього лише стрілочник. Чесно кажучи, я давно вже на пенсії, приходжу сюди час від часу, аби згадувати хороші часи»* [5, с. 5].

16) X: *«Ви щасливчик! Ужє завтра ви прибудете на відому вам станцію. Яка її назва? «Екіс», – відповів мандрівник»* [5, с. 6].

Визначені вище функції ключових слів у тексті нам необхідно позначити на схемі, що дасть змогу не тільки відтворити структуру смислу тексту, а й простежити зв'язки цих функцій, трансгресивно й дедуктивно звівши лексику. Варто зауважити, що певні слова із наведеного вище списку ми не позначаємо на схемі, оскільки окремі з них є причинно-наслідковою оусією в тексті й фігуруватимуть у висновках. Це наступні слова: el forastero (незнайомець), la estación (станція), la fortuna (удача, доля), la ilusión (ілюзія), la locomotora (локомотив), el maquinista (машиніст).

На зображеній вище схемі ми бачимо систему розташування лексики, функціональність якої підводить нас до певної логіки її емпірично-есенційної взаємодії. Ідеться про функціонально-сміслову поле виокремленої й розташованої семантики. Відтак, з урахуванням змістової лінії тексту і його дедуктивної схематизації, можемо пояснити зазначену логіку, умовно означивши лексичні одиниці як потенційні або «інтенціональні об'єкти» (Е. Гуссерль), адже текст – це схема, який ми, реципієнти, фактично дописуємо. Єдине, що дає нам право тлумачення – це обмеження в тексті, передбачені його структурою. Отже, є незнайомець (el forastero), який уособлює собою мандрівника, що прагне дізнатися напрямок свого шляху, тобто істину буття. Таким чином залізниця (la ferrocarril) є корелятом цього шляху. Варто зауважити, що проекція сентенції – життя – це потяг / залізниця / шлях – апелює до мовних картин світу різних етнокультурологічних парадигм: порівняймо гасло театру «Глобус»: «Totus mundus agit histrionem» («Весь світ грає роль»), яке пізніше трансформував В. Шекспір («Життя – це театр»); в епоху бароко провідною була сентенція П. Кальдерона де ла Барки «Життя – це сон» (“La vida es sueño”), аналогічну картину світу з урахуванням мовної ідентичності спостерігаємо у Л. Барановича («Людське життя – видовище, з якого той, хто живе на небесах, сміється...»), або у Г. Сковороди («Цей світ

підхожий до театру. Щоб грати на сцені з успіхом і похвалою, треба взяти належну роль...»). Подібне *cogito* іманентно зводить семематичність відповідних лексем до наступного: люди починають свій рух у потязі життя (*el tren*), що прямує різними шляхами. Зауважимо, що виокремлене слово «локомотив» (*la locomotora*) символізує швидкість і безупинність руху життя. Станції, як загалом (*la estación*), так і конкретні її пункти призначення (F, T, X), уособлюють собою позитивні й негативні періоди в житті (на шляху). Автором тексту подано кілька категорій людей-мандрівників (*los viajeros*): одні увесь шлях страждають, але терпляче мандрують тернистими шляхами (це можуть бути, приміром, пристосованці), інші випадають з вагонів (тут може бути кілька варіантів: наприклад, ті, що опускають руки, або ж ті, що йдуть проти системи, приміром, дисиденти), треті несуть на собі вагони, допоки не з'являться колії (*los rieles*) (це можуть бути, наприклад, працівники важкої фізичної праці, які стоять біля витоків зародження різних промисловостей). Іншими словами, завуальовано подана класова диференціація людства. Проте всіма ними, людьми, керує підприємство (*la empresa*). Ідеться про владну (грошову, соціальну, політичну тощо) залежність. Таким чином, підприємство дорівнює поняттю системи, яка маніпулює квалітативним станом потягів і різними способами обмежує громадян у русі. Машиніст (*el maquinista*) уособлює собою виконавця, який діє виключно за законами системи, незважаючи на руйнівну її функцію: в таких ситуаціях безапеляційний слуга системи користується резервами людської сили. Проте система не є всевладною. Вище від неї знаходиться стрілочник (*el guardagujas*), який керує не самими потягами, а їхнім рухом, коліями. Подібна сила може інтерпретуватися в різних парадигмах: скажімо в контексті міфології та релігії – це може бути Бог, в контексті науки – Логос, у психоаналізі – будь-яке “Ego” і т. д. У самому тексті згадується доля / удача (*la fortuna*) як одна із характеристик стрілочника. Не відкидаємо й граматичного значення лексеми “*guardagujas*” (від ісп. “*guardar*” – зберігати), що апелює до категорії пам’яті як чинника, який синтезує й зберігає минуле й теперішнє з проекцією на майбутнє, адже стрілочник приходить, аби «згадувати

хороші часи». Проте, як бачимо зі схеми, є годинник (el reloj), який узагальнено інтерпретується як час, що ототожнюється з категорією пам'яті й постає над усіма онтологічними нашаруваннями, зокрема й над владними функціями системи та її виконавця. Часу підпорядкований також і стрілочник, оскільки кожна епоха набуває абсолютно різних контекстів та їх інтерпретацій незалежно від того, чи виступає стрілочник Богом, Логосом, пам'яттю чи будь-чим іншим. А, отже, час – це абсолютна влада, ідеальна за своєю оусією та семематичністю.

Апеляція до логічних систем, про що йшлося на початку статті, не є випадковою чи механічно обраною. Цей вибір полягає в тому, що мова твору Х. Х. Арреоли «Стрілочник» є метафорично забарвленою, а, отже, потребує конструктивного (метамовного) інструментарію. Доречність застосування логічної функції тут зумовлюється виосновленням із першої схеми нашого дослідження. За схемою компонентного аналізу лексичної семантики бачимо, що функція місця (залізниця – f) і об'єкта (потяг – t) утворюють схему класичної логіки, тобто істину-хибу й відношення істини до хиби:

$$f \text{ ————— } t \\ \leq$$

«Чи має значення, якщо цей напрямок не слідує до Те?» [5, с. 2]. Тобто, яка вірогідність того, що напрямок є істинним? А що, як Те (істина) виявиться не Те (не-істина, а, отже, хиба)? У цьому контексті зазначаємо й ілюзію – la ilusión: «Можна було б відправитися до місця призначення під назвою Те, але воно виявиться всього лише ілюзією» [5, с. 4], тобто Те виявиться не-Те. Надалі F: «Розумієте, село Ефе утворилося через один із тих нещасних випадків. Потяг заїхав у непрохідну місцевість, його колеса застрягли у піску. Мандрівники стільки часу провели разом, що внаслідок постійних бесід виникли близькі дружні стосунки. Та дружба незабаром стала ідилічною, і, як результат, Ефе – прогресивне село, в якому купа дітей грається з пісочними слідами від потягу» [5, с. 3]. Таким чином, якщо потяг заїхав у непрохідну

місцевість, отже, це вже не є напрямок до істини – це ілюзія, символом якої є пісочні сліди від потягу, а, отже, – це хиба.

Однак у нас лишається ще одна лексема (станція X): її автор означив досить завуальовано, текст не експлікує цю станцію (перша, проміжна чи остання). Але саме на станції X можемо простежити логіку: X – це одночасно F і не-F або T і не-Te. X – це множина, що уособлює собою бівалентність (істина-хиба) і надає вибір. Таке смислове навантаження тексту з його логічним слідуванням дозволяє нам позначити множини за принципом вибуху (ПВ), про який і згадувалося попередньо. ПВ в класичній та інтуїціоністській логіці полягає в тому, що будь-яке твердження можна вивести із суперечності. Тобто, якщо визначити протиріччя, тоді будь-яке висловлювання і його заперечення буде наслідком протиріччя. Повертаючись до наших множин, можемо припустити, що є два засновки: 1) якщо всі станції є T; 2) і якщо не всі станції є T, тоді істинним є, що будь-яка станція є F або X:

$$T \cap \neg T \vdash F \cup X$$

T	∩	⌈	T	⊢	F	∪	X
f	f	t	f	t	f	f	f
f	f	t	f	t	f	t	t
t	f	f	t	t	f	f	f
t	f	f	t	t	f	t	t
f	f	t	f	t	t	t	f
f	f	t	f	t	t	t	t
t	f	f	t	t	t	t	f
t	f	f	t	t	t	t	t

У формальній системі аксіом ПВ є неприйнятним, оскільки можливість виведення істини через будь-яку суперечність знецінює саме поняття

істинності. Останнє, як бачимо, спостерігається у творі Х. Х. Арреоли «Стрілочник», де основною підставою існування будь-чого є ілюзія, яка, в свою чергу, не поділяє світ на істину й хибу, оскільки межі між цими двома поняттями є тими самими «пісочними слідами від потягу». Подібна функціональність істини й хиби передбачає їхню бівалентність та дихотомію водночас: «...семантику, яка спирається на монізм істини, можемо еквівалентно замінити на семантику, засновану монізмом хиби, яка, водночас, буде цілком адекватною висхідній логіці. Процедура такої дуалізації обумовлює можливість переходу до семантик, які передбачають дуалізм істини й хиби» [3, с. 158].

Таким чином, логіко-семантичний аналіз мови оповідання Х. Х. Арреоли «Стрілочник» дозволив синтезувати вертикальну (структура) та горизонтальну (зміст) осі тексту. Вибір ключових лексем методом компонентного аналізу лексичної семантики, інтенціонально валідний змісту тексту, є передумовою систематизації основних понять. Зведення ключової лексики до формальної мови логіки експлікує змістову лінію тексту (життя – це шлях) й імплікує задані множини із застосуванням принципу вибуху (якщо є істина і якщо є не-істина, тоді є хиба).

Література

1. Гегель Г. В. Ф. Феноменологія духу / Пер. з нім. П. Таращука ; Наук. ред. пер. Ю. Кушаков / Г. В. Ф. Гегель. – Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 548 с.
2. Козлов А. В. Українська дожовтнева драматургія. Еволюція жанрів : Навч. посібник. – К. : Вища школа, 1991. – 200 с.
3. Шрамко Я. В. Каково подлинное понятие ложности в интуиционистской логике? / Ярослав Шрамко // Логическая семантика : перспективы для философии языка и эпистемологии : Сборник научных статей, посвященных юбилею Е. Д. Смирновой. – М. : Креативная экономика, 2011. – С. 143–160.

4. Шрамко Я. Истина и ложь: что такое истинностные значения и для чего они нужны / Ярослав Шрамко. – М. : Логос, 2009. – Вип. 2 (70). – С. 97–121.

5. Arreola J. J. El guardagujas [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://ciudadseva.com>.

6. Hegel Georg Wilhelm Friedrich. Wer denkt abstrakt? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.zeno.org/Philosophie/M/Hegel,+Georg+Wilhelm+Friedrich/Wer+denkt+abstrakt.

7. Lukasiewicz J. Two-valued logic // Lukasiewicz J. Selected Works, Studies in Logic and the Foundations of Mathematics. – Amsterdam : North-Holland, 1970. P. 89–109.